

Tomasz Gacek
Instytut Orientalistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie
al. Mickiewicza 3, 31-120 Kraków
tomasz.gacek@uj.edu.pl

Autoreferat dorobku i osiągnięć naukowych

A. Dyplomy i stopnie naukowe

- 1999: Dyplom magistra filologii orientalnej w zakresie iranistyki (Instytut Filologii Orientalnej, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie) na podstawie pracy magisterskiej pt. *Przekład dzieła średnioperskiego Kārnāmag-i Ardašīr-i Pābagān oraz analiza wybranych kontrowersyjnych fragmentów tekstu*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Jadwigi Pstrusińskiej;
- 2003: Dyplom doktora w dziedzinie nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa (Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie) na podstawie rozprawy pt. *Gyāg-Nāmag. A study of the Geographical Names in the Middle Persian Books*, napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Andrzeja Pisowicza (recenzenci: prof. dr hab. Leszek Bednarczuk, prof. dr hab. Anna Krasnowolska).

B. Zatrudnienie

Od 1 października 1999 r. zostałem zatrudniony na podstawie umowy o pracę w Instytucie Filologii Orientalnej (obecnie: Instytut Orientalistyki), gdzie pracuję do dnia dzisiejszego. Zajmowałem następujące stanowiska:

- 1999 – 2006: asystent w Zakładzie Iranistyki
- 2006 – do dziś: adiunkt w Zakładzie Iranistyki

C. Osiągnięcie naukowe

(Zgodnie z art. 16 ust. 2 Ustawy z dn. 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki)

Jako osiągnięcie naukowe odpowiadające przywołanym powyżej kryteriom wskazuję jednotomową monografię pt. „Vocabulary related to the technological and scientific development of the 20th century in the Tajik language on the basis of the World Wide Web resources: selected examples”, wyd. Kraków, Księgarnia Akademicka 2015 (132 s., ISBN 978-83-7638-531-0, recenzent: prof. dr hab. Kinga Paraskiewicz). Jestem wyłącznym autorem wyżej wymienionej publikacji, stąd mój udział w jej opracowaniu wynosi 100%.

Wymieniona powyżej monografia poświęcona jest słownictwu związanemu z postępowaniem naukowo-technicznym w języku tadżyckim. Stanowi ona najobszerniejszą prezentację wyników moich badań nad językiem tadżyckim i jego słownictwem, który był najważniejszym kierunkiem w mojej pracy naukowej po uzyskaniu stopnia doktora.

Współczesny język tadżycki uważam za interesujący między innymi ze względu na jego niejasną pozycję względem dwóch innych, bliskich mu etnolektów: języka perskiego w odmianie używanej w Iranie (fārsi) oraz właściwej dla Afganistanu (darī). W iranistyce nie ma zgody co do tego, czy darī, fārsi oraz tadżycki należy traktować jako dialekty jednego języka, czy też jako odrębne języki. W dalszej części niniejszego autoreferatu stosowany będzie termin „język tadżycki”, jednak wynika to wyłącznie z przesłanek praktycznych i nie oznacza, że autor zajmuje zdecydowane stanowisko w opisanym kwesii.

Opisem współczesnego języka tadżyckiego i problemem jego statusu zajmują bądź zajmowali się m.in. Ido, Kerimova, Perry, Rastorguyeva i Rzehak. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że widoczna jest pewna prawidłowość: badacze tadżyccy i rosyjscy (w szczególności w okresie sowieckim) praktycznie bez wyjątku postulują uznanie tadżyckiego za odrębny język¹, podczas gdy poglądy innych badaczy – choć bardziej zniuansowane – przynajmniej dopuszczają też klasyfikację tadżyckiego jako dialektu języka perskiego, jak np. Perry, który określa opisywany przez siebie język jako „Tajik Persian”². Problemowi statusu tadżyckiego jest też w znacznej części poświęcona publikacja Rzehaka Vom Persischen zum Tadschikischen³. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że jednomyślność badaczy tadżyckich i rosyjskich epoki sowieckiej nie wynika z przesłanek czysto naukowych, lecz w części wynika z motywacji politycznej – odrębność (także językową) ludności tadżyckiej od mieszkańców Iranu i Afganistanu władze komunistyczne traktowały wręcz dogmatycznie. Współczesny czytelnik radzieckich publikacji niejednokrotnie zadaje sobie pytanie, czy ma do czynienia z rzetelnym opisem, czy też raczej politycznym postulatem lub wręcz narzędziem polityki językowej⁴. Należy zatem stwierdzić, że tym bardziej sytuacja wymaga powstania nowych, zweryfikowanych w tym kontekście opracowań.

Biorąc pod uwagę powyższe zastrzeżenia, należy zauważyć, że istnieje dość bogata literatura leksykograficzna dotycząca języka tadżyckiego. Obejmuje ona m.in. pierwszy duży słownik tego etnolektu powstały w 1954 r. pod redakcją E. E. Bertel'sa⁵. Wcześniej, z doraźnej potrzeby wynikającej z wcielenia znacznej liczby Tadżyków do Armii Czerwonej w trakcie II wojny światowej, wydano tematyczny słownik terminologii wojskowej⁶. Šukurov był natomiast autorem pierwszego jednojęzycznego słownika języka tadżyckiego⁷. Nowsze pozycje obejmują między innymi pracę zbiorową pod red. Saymiddinova⁸ oraz duży, dwutomowy jednojęzyczny słownik pod red. Nazarzoda⁹. Słowniki konfrontujące leksykę tadżycką z językiem innym niż rosyjski należą do rzadkości, ale powstały pojedyncze wydawnictwa tego rodzaju. Można przywołać tu przykład słownika tadżycko-francuskiego pod red. Moukhtora¹⁰.

Natomiast stosunkowo niewiele jest opracowań analizujących tendencje w rozwoju tadżyckiego słownictwa, szczególnie w kontekście dwóch pozostałych wymienionych etnolektów, tj. perskiego i darī, choć można tu wspomnieć np. o publikacji Bashiriego poświęconej rusycyzmom

1 Zob. np. I. M. Oranskij, *Vvedenije v Iranskuju Filologiju*, Moskva 1988, s. 297 i nast.

2 J.R. Perry, *A Tajik Persian Reference Grammar*, Leiden – Boston 2005.

3 L. Rzehak, *Vom Persischen zum Tadschikischen*, Wiesbaden 2001.

4 J.R. Perry, op. cit., s. 3.

5 E.É. Bertel's et al. (red.), *Tadžiksko-Russkij Slovar'*. Moskva 1954.

6 N.N. Eršov et al. (red.), *Voennyj russko-tadžikskij slovar'*, Stalinobod 1942.

7 M.Š. Šukurov et al. (red.), *Tolkovij slovar' tadžikskogo jazyka w 2-h tt*. Moskva 1969.

8 D. Saymiddinov et al. (red.), *Farhang-i tojiki ba rusi*. Dušanbe 2006.

9 S. Nazarzoda et al. (red.), *Farhang-i tafsiri-i zabor-i tojiki*, Dušanbe 2008.

10 Ch. Moukhtor et al. (red.), *Dictionnaire tadjik-français*. Paris 2003.

w językach: perskim i tadżyckim¹¹ lub o pracy Sobirova, badającego los rusycyzmów w języku tadżyckim po uzyskaniu przez Tadżykistan niepodległości¹². Jednak zauważalny jest brak publikacji przedstawiających głębszą analizę słownictwa tadżyckiego, czy chociażby jego wydzielonej części. Tymczasem to właśnie analiza leksyki (a w zwłaszcza tych jej obszarów, które współcześnie rozwijają się szczególnie szybko) może dostarczyć kluczowych danych potrzebnych do oceny, czy wspomniane etnolekty dążą do dalszej dyferencjacji, czy – wręcz przeciwnie – obserwowalne są tendencje do zachowania status quo lub nawet dążenia (re)-unifikacyjne.

Słownictwo związane z postępem naukowo-technicznym jest niewątpliwie szczególnie intensywnie rozwijającym się podsystemem leksykalnym w większości używanych współcześnie języków. Jest przy tym swoistym paradoksem, że choć słownictwo tej kategorii zazwyczaj jest w znikomym stopniu zależne od aspektów kulturowych, to jednak – z drugiej strony – posiadanie rozbudowanego i dotrzymującego kroku postępowi słownictwa naukowo-technicznego jest czynnikiem niezwykle istotnym dla kultury społeczności używającej danego języka. Z wymienionych względów jest niewątpliwie ważnym i ciekawym przedmiotem badań zarówno per se, jak i w kontekście przedstawionych powyżej dylematów klasyfikacyjnych.

Zastosowana w omawianej dysertacji metoda badawcza zakładała w pierwszej kolejności stworzenie listy wynalazków i odkryć naukowych dokonanych w XX stuleciu, zgodnie z praktyką przyjętą wcześniej przez kierujących przedsięwzięciem badawczym pt. *Loanword Typology Project*¹³. Dla opracowanego wykazu 59 pozycji z różnych dziedzin (np. witamina, bankomat, aparat słuchowy, celofan) odnaleziono następnie tadżyckie odpowiedniki, przy czym w wielu wypadkach nie były to pojedyncze słowa, ale np. grupy wyrazowe, czy terminy peryfrastyczne. Zazwyczaj znaleziono też więcej niż jedną formę tadżycką, przy czym poszczególne terminy mogą różnić się zarówno budową jak i frekwencją w badanych tekstach. Łącznie przedmiotem badań było ok. 150 form tadżyckich. Każdy termin poddano analizie pod względem jego etymologii, budowy słowotwórczej, frekwencji i powinowactwu z formami w innych językach, włączając tu typowe źródła zapożyczeń (języki: rosyjski i angielski), etnolekty *darī* i *fārsi*, inne języki irańskie (np. paszto, kurdyjski), język arabski pełniący ważną rolę kulturalną w krajach szeroko rozumianego Orientu oraz inne języki Azji Centralnej (uzbecki, kazachski).

Analizowany korpus tekstów obejmuje głównie publikacje elektroniczne dostępne online w sieci Internet. Podobną metodę doboru źródeł stosuje np. Mühleisen w swoich badaniach dotyczących zjawisk słowotwórczych w języku angielskim. Wskazuje on, że sieć WWW jest szczególnie przydatna w badaniach leksykograficznych oraz dotyczących słowotwórstwa¹⁴. W przypadku etnolektu objętego badaniami w omawianej monografii, istnieją dodatkowe argumenty za takim doбором źródeł: współczesny Tadżykistan jest wciąż krajem o stosunkowo niskim PKB (ok. \$3000 per capita, w porównaniu np. ponad \$16000 w przypadku Polski), co wpływa na wielkość rynku wydawniczego. Niski koszt publikacji online sprawia, że – nawet przy stosunkowo niewielkiej dostępności sieci Internet w skali kraju – jest to praktyczna i opłacalna alternatywa, stąd ilość tekstów dostępnych w tej formie jest stosunkowo duża (w taki sposób udostępniane są nawet tadżyckie podręczniki szkolne). Jako materiał uzupełniający i porównawczy wykorzystano wspomniane już w niniejszym autoreferacie

11 I. Bashiri, *Russian Loanwords in Persian and Tajiki Languages* [w:] M. Marashi (red.), [w:] *Persian Studies in North America. Studies in Honor of Mohammad Ali Jazayeri*, Bethesda, MD, 1994.

12 Ė. Sobirov, *Sud'by rusizmov v tadžikskom jazyke postsovetского периода* [w:] *Conference Abstracts. III Meždunarodnyj kongress issledovatelej russkogo jazyka (...)*, Moskva 2007.

13 M. Hapelsmath, U. Tadmor, *The Loanword Typology Project and the World Loanword Database* [w:] M. Hapelsmath, U. Tadmor (red.), *Loanwords in the World's Languages. A Comparative Handbook*. Berlin 2009.

14 S. Mühleisen, *Heterogeneity in word-formation patterns: a corpus-based analysis of suffixation with -ee and its productivity in English*. Amsterdam – Philadelphia, PA 2010.

prace leksykograficzne, a w szczególności słowniki. Badane formy konfrontowano także z różnymi dostępnymi publikacjami naukowymi, technicznymi i dydaktycznymi.

Przeprowadzone badania pozwoliły na ustalenie szczególnie efektywnych i produktywnych mechanizmów służących wspólnie do rozszerzania zasobu leksykalnego języka tadżyckiego. Są to w pierwszym rzędzie: konstrukcja izafetowa (tadż. izofat) oraz zapożyczenie. Natomiast mechanizmy typowo słowotwórcze są wykorzystywane znacznie rzadziej. Za interesujące zjawisko uznać należy fakt występowania w badanym materiale form, które ewidentnie należy uznać za zapożyczenia z języka perskiego (fārsi), jak np. **резпардозанда** „mikroprocesor” (z perskiego ریزپردازنده rizpardāzande), czy **роёна** „komputer” (رایانه rāyāne). Jest to o tyle istotne, że potwierdza występowanie we współczesnym języku tadżyckim tendencji (re)-unifikacyjnych, o których wspomniano już powyżej. Co szczególnie istotne, popularność form pochodzenia perskiego ewidentnie rośnie z czasem, co zaobserwowano m.in. w przypadku wspomnianego powyżej słowa **роёна**. O istnieniu tych tendencji świadczą także przypadki zmiany znaczenia form obecnych wcześniej w języku tadżyckim pod wpływem języka perskiego (np. tadżyckie słowo **хавонаймо** początkowo używane było w znaczeniu „lotnik, pilot”, natomiast obecnie wykorzystywane jest głównie w znaczeniu „samolot”, jak perskie هواپیما havāpeymā). Wreszcie, w niektórych przypadkach, obserwujemy zmiany fonetyczne i fonologiczne, które zaszły najprawdopodobniej pod wpływem artykulacji perskiej (np. **танк** > **тонк** „czołg”, wobec perskiego تانک tānk, ze standardową korespondencją tadżyckiego o : perskiego ā).

W przypadku form, które weszły do leksyki tadżyckiej z języka rosyjskiego warto zauważyć, że język ten był częściej medium transmitującym leksemy z innych języków (angielskiego, niemieckiego, francuskiego itd.) niż pierwotnym źródłem zapożyczeń. Generalnie, liczba sławizmów jest w analizowanym korpusie zaskakująco niska, choć można wskazać pojedyncze przykłady, jak **самолёт** „samolot”, **огнёмёт** „miotacz ognia”. Widoczne jest ponadto – przynajmniej na poziomie ortografii¹⁵ – że formy pochodzące z języka rosyjskiego poddawane są stopniowo adaptacji, m.in. przez usunięcie liter służących do zapisu dźwięków nieobecnych w systemie fonologicznym języka tadżyckiego (zob. poniżej publikację dot. wymowy rusycyzmów we współczesnym języku tadżyckim). Zjawiska fonetyczne charakterystyczne dla języka rosyjskiego, a tradycyjnie nie notowane w rodzimej ortografii (np. akanie) bywają współcześnie zapisywane w ortografii tadżyckiej, zob. np. tadżyckie **микрoпратсeссор** wobec ros. микропроцессор [m'ikrəprɐ'tsɛsər].

Podsumowując, choć przedstawiona powyżej monografia nie może być wystarczającą podstawą do rozstrzygnięcia dylematu: język, czy dialekt, to jednak wskazuje na ważne w tym kontekście tendencje. Przedstawia też szczegółową analizę przykładów ze sfery tadżyckiego słownictwa, która wcześniej nie była przedmiotem tego rodzaju badań.

D. Pozostałe osiągnięcia naukowe

Wymienione powyżej opracowanie, przedstawione jako osiągnięcie naukowe odpowiadające ustawowym kryteriom stanowi integralną część moich badań nad językiem tadżyckim i jego leksyką. Wyniki innych badań prowadzonych przeze mnie w tej dziedzinie przedstawiłem w szeregu artykułów. I tak bliski tematycznie omawianej monografii jest artykuł *Computer Terminology in the Tajik Language* (2007), w którym przykłady tadżyckiej terminologii informatycznej konfrontuję z ich odpowiednikami w języku perskim i rosyjskim oraz badam ich strukturę słowotwórczą. Szersze (tj. nie ograniczone do jednego zakresu semantycznego) spojrzenie na leksykę tadżycką prezentuję m.in. w artykule pt. *New Vocabulary in darī, Persian and Tajik* (2008),

¹⁵ Problem wymowy rusycyzmów w języku tadżyckim został przedstawiony w innej mojej publikacji – zob. poniżej.

w którym porównuję kierunki rozwoju systemu leksykalnego we wspomnianych, bliskich sobie etnolektach. Porównaniu leksyki, ale także fonologii, morfologii, składni i zjawisk słowotwórczych w tychże etnolektach poświęcona jest publikacja *Some Comments on a Parallel text in darī, Tojiki and Fārsi* (2015), w której analizie poddałem tadżyckie, perskie i afgańskie (darī) tłumaczenie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Przeprowadzona analiza pozwala na poczynienie spostrzeżenia, że możliwe jest tworzenie formalnych tekstów w omawianych językach, które nie wykraczają w znaczący sposób poza wspólny asortyment form gramatycznych oraz słownictwa. Jest to szczególnie istotne w przypadku języka tadżyckiego, którego system czasownika cechuje bogactwo form nie występujących w pozostałych dwóch etnolektach. Do podobnych wniosków prowadzi analiza języka tadżyckiego poświadczonego w inskrypcjach funkcjonujących w sferze publicznej (ogłoszenia, szyldy, napisy okolicznościowe itd.), której wyniki opisałem w cyklu artykułów zatytułowanych *Some Remarks on the Language of Modern Tajik Public Inscriptions*, z których pierwszy ukazał się w roku bieżącym (2018), zaś dwa następne są złożone do druku. Publikacje te poruszają także zagadnienie współwystępowania tekstów tadżyckich w przestrzeni językowej z ich wariantami w innych językach (w szczególności rosyjskim, ale także angielskim, perskim i chińskim). Z kolei artykuły *Some remarks on the pronunciation of Russian loanwords in Tajik* (2012) oraz *De-Russianisation of Internationalisms in the Tajik Language* (2014) traktują o słownictwie tadżyckim z perspektywy związków z dominującym przez wiele dziesięcioleci na obszarze Azji Środkowej językiem rosyjskim. Próbuję w nich odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób słowa, które trafiły do tadżyckiego zasobu leksykalnego z (lub za pośrednictwem) języka rosyjskiego są przez ten etnolekt absorbowane. Czy podlegają adaptacjom fonetycznym? Czy są do nich swobodnie dołączane wykładniki tadżyckich kategorii gramatycznych?

Obok języka tadżyckiego, ważnym kierunkiem moich badań jest język oraz literatura średnioperska. I tak w roku 2006 opublikowałem pierwszy kompletny przekład tekstu średnioperskiego z oryginału na język polski (Księga Czynów Ardaszyra Syna Papaka, Księgarnia Akademicka, Kraków 2006, 102 str.) opatrzone obszernymi komentarzami.

Natomiast onomastyce średnioperskiej poświęcone były moje publikacje: *The Middle Iranian form Kurdīg*¹⁶ (2007), w której omówiłem relacje przedmiotowej formy i współczesnego przymiotnika „kurdyjski” oraz etnonimu „Kurd”, a także *Toponim Kabul w źródłach średnioperskich* (2010) poświęcona formie i znaczeniu ww. toponimu w perskich tekstach epoki przedmuzułmańskiej. Z kolei artykuł *The Artificial Meaningful Toponyms in the Middle Persian Literature* (2008) traktuje o sztucznych, tworzonych ad hoc, znaczących toponimach, wykorzystywanych jako chwyt artystyczny w literackich tekstach średnioperskich.

W kontekście moich zainteresowań językami i literaturami przedmuzułmańskiego Iranu (choć już bez związku z onomastyką), pragnę wymienić także publikację referatu konferencyjnego: *Black and White: colour symbolism in Avesta* (2009), w którym analizuję konotacje bieli i czerni w świętej księdze zaratusztrian. W tym miejscu chciałbym też wymienić artykuł: *On the Possible Preservation of Some Middle Persian Orthographical Habits in the Arabic-New Persian Script* (2007-2008), w którym przedstawiam hipotezę tłumaczącą pewne zjawiska we współczesnym piśmie persko-arabskim (jak np. zaznaczanie granic morfemów – obok wyrazów – przez rozdzielną pisownię) utrzymaniem zwyczajów widocznych już w grafii średnioperskiej.

W swojej pracy naukowej sięgam także po tematy o charakterze interdyscyplinarnym. Zdecydowanie poza sferę badań językoznawczych wykraczają moje publikacje poświęcone porównaniu znanych motywów literatury perskiej z analogicznymi zjawiskami w innych częściach świata. W tym kontekście wymienić trzeba artykuły: *Dante Alighieri's La Divina Commedia from the*

16 Dokładne dane bibliograficzne zawarto w stanowiący odrębny załącznik wykazie publikacji.

Euroasiatic perspective (2003) oraz *The Mother Of Wine Facing John Barleycorn* (2005). Pierwsza z nich łączy poczynione przed niemal stu laty obserwacje hiszpańskiego badacza kultury muzułmańskiej Asína Miguela Palacios (La Escatologia Musulmana En La Divina Comedia, 1919) dotyczące wpływu eschatologii muzułmańskiej na Boską Komedię Dantego z jednej strony oraz przedislamskich perskich źródeł relewantnych tradycji muzułmańskich. Umieszczając widoczne paralele w szerszym kontekście stawiam pytanie o to, na ile mogą one być tłumaczone wpływami (choćby pośrednimi), a na ile mamy tu do czynienia z ogólnoludzkimi uniwersaliami. Podobnego zjawiska, choć dotyczącego tekstów o mniejszej zapewne doniosłości dla kultury ogólnoludzkiej dotyczy druga z wymienionych powyżej publikacji, w której badam dwa uderzająco podobne utwory poetyckie: *Mādar-e mey* (autorstwa Rudakiego, poety perskiego z przełomu IX i X w. n.e.) oraz balladę John Barleycorn autorstwa XVIII-wiecznego szkockiego poety Roberta Burnsa. Obydwa te teksty opisują tradycyjny proces produkcji napoju alkoholowego (odpowiednio: wina i whisky) i w obydwu tekstach proces ten przedstawiony jest jako kaźń i ofiara personifikowanego tytułowego bohatera.

Niewątpliwie interdyscyplinarny charakter mają również moje badania nad problemem odzwierciedlenia relacji międzyludzkich przez zjawiska językowe. Temu tematowi poświęciłem dotąd dwie publikacje: *Human values expressed : an example of the application of linguistic analysis in the study of human values terminology in the Tajik language* (2016) oraz *The image of Arabs and the Arabic language in contemporary Persian jokes* (2013).

Ostatni mój temat badawczy, o którym pragnę wspomnieć nie jest może istotny z punktu widzenia liczby publikacji, czy doniosłości przeprowadzonych badań. Ma jednakże dla mnie szczególny, osobisty wymiar, gdyż jest wynikiem zaskakującego zetknięcia się moich naukowych zainteresowań orientalistycznych oraz amatorskich badań genealogicznych. Zbieżność ta zaowocowała publikacją pt. *Perski książę na Śląsku w 1923 roku? Wyniki wstępnych badań* (2017). Artykuł ten dotyczy interesującego szczegółu z historii kontaktów śląsko-orientalnych i koryguje fałszywe przekazy o rzekomym pobycie perskiego arystokraty w latach dwudziestych ubiegłego stulecia w Zabrze, które do tej pory były jedyną wersją wydarzeń znaną historykom lokalnym.

